

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

Орлов Юрій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ),

Миронюк Дмитро Миколайович,

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.9 (477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню політико-кримінологічних аспектів ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності. На підставі аналізу існуючих підходів до визначення ефективності правового регулювання у загальній теорії права пропонується авторське розуміння змісту кримінологічної його ефективності. Ефективність правового регулювання у сфері протидії злочинності запропоновано аналізувати у двох напрямках: внутрішньо-системному та зовнішньо-системному. В кожному з них виділяються та обґрунтовуються критерії кримінологічної неефективності в контексті політичного управління.

Ключові слова: *правове регулювання, ефективність правового регулювання, детермінація злочинності, протидія злочинності, критерії кримінологічної ефективності, політичне управління.*

Правротворчість – один з найбільш дієвих, та водночас, соціально ризикованих інструментів політичного впливу. Останнє зумовлюється з одного боку, цілком природними при- мусовими характеристиками механізму реалізації правових приписів з використанням засобів юридичної відповідальності, а з іншого – властивістю набувати значення дискурсивну аван- гарду правлячої політичної еліти. Як перший, так і другий аспек- ти онтологізації правової матерії пов'язані з криміногенними ризиками, що продукуються на рівні її принципів розбіжностей із внутрішніми закономірностями суспільного розвитку. Відтак, суто політичний вплив на суспільні відносини із викори- станням позитивного права втілюється у кримінологічну про- блему існування синтетичних криміногенних факторів політи- ко-правової природи. Протидія їх відтворенню потребує, по- перше, поєднання на єдиній гносеологічній платформі знань

кримінологічного, політологічного, державно-управлінського, юридичного характеру та, по-друге, – організації реальної політико-кримінологічної практики, яка передбачає використання в кримінально-превентивних цілях можливостей політичних акторів. Втім, науковому розробленню цих питань має перебувати осмислення кількох вихідних категорій, що дозволятимуть до певної міри формалізувати процес пізнання та втілити його, зрештою, у дієві практичні рекомендації в означеному напрямі. Серед таких категорій звертає на себе увагу ефективність правового регулювання у сфері протидії злочинності, а також її критерії.

Теоретичні дослідження проблем правової детермінації злочинності в тій чи іншій мірі висвітлені у працях Ю. М. Антоняна, О. М. Бандурки, М. О. Барановського, М. Г. Вербенського, С. Є. Віцина, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, А. Г. Горшенкова, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, А. В. Кирилюка, О. М. Костенка, Є. Л. Косяка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, В. В. Лапаєвої, О. М. Литвинова, В. А. Номоконова, В. І. Поклада, В. М. Поповича, Д. А. Шестакова, Т. В. Шипунової, В. М. Хомича та інших вчених. Політико-кримінологічний зріз означеної проблематики привертав увагу О. М. Бандурки, В. М. Бурлакова, Я. І. Гілінського, В. М. Дрьоміна, П. А. Кабанова, В. В. Лунєєва, О. С. Овчинського, А. Л. Сморгунової, А. М. Черниш, В. О. Шабаліна, В. І. Шакуна й деяких інших. Однак, не зважаючи на ґрунтовність існуючого наукового доробку, слід, все ж, визнати наявність вільних ґносеологічних зон, пов'язаних з політико-кримінологічним аналізом ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності.

Метою статті є формування системи критеріїв ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності крізь призму їх політико-кримінологічного значення.

Зазвичай, в теорії права під ефективністю правового регулювання розуміють як здатність правових норм чинити вплив на суспільні відносини у заданому напрямку (А. С. Пашков, Д. М. Чечот), так і сприяти досягненню бажаної мети (М. Д. Шаргородський), або забезпечувати досягнення соціально корисної і об'єктивно обґрунтованої цілі (В. А. Козлов) чи забезпечувати нормальний хід правосуддя (М. Д. Чечот) [1, с. 23–24].

Диференціація у підходах до розуміння ефективності норм права обґрунтовується різними вихідними позиціями авторів – від юридико-догматичної до соціологічної. Так, яскраво виражену юридико-догматичну позицію обирає С. С. Алексєєв, вказуючи, що «взагалі ефективність права з суто юридичного, спеціального правового боку характеризується безвідмовною та чіткою роботою усіх компонентів правової системи, усіх механізмів правового регулювання, злагодженістю, дієвістю всього взаємозв'язаного ланцюга юридичних засобів» [2, с. 127]. Не зважаючи на безперечну логіку, даний підхід до проблеми, на жаль, не може задовольнити потреби нашого дослідження через те, що увага акцентується на якості реалізації норми права, а не на ній самій.

Тому більш прийнятною у цьому аспекті нам вважається соціологічна позиція В. В. Лапаєвої, яка вказує, що під ефективністю норми права слід розуміти міру її вкладу в зміцнення правових начал державного і громадського життя, у формування й розвиток елементів свободи в суспільних відносинах [3, с. 33]. Те ж саме можна сформулювати і в звичних термінах співвідношення мети і результату, оскільки ефективність – це перш за все міра цілеспрямованого впливу. Але мова йде не про зовнішні по відношенню до права економічні, політичні, ідеологічні та інші цілі, а про іманентну правову мету, що полягає в узгодженні соціальних інтересів на базі правоутворюючого інтересу і у забезпеченні, таким чином, максимально можливої загальної міри свободи для розвитку відповідної сфери суспільного життя.

Аналогічної точки зору притримувався і академік А. П. Закалюк, який зазначав, що еталоном оцінки соціальної ефективності правової норми³ зазвичай є відповідність цій нормі не самої поведінки (в цьому вбачається її юридична ефективність), а більш віддалені соціальні наслідки її реалізації [4, с. 192]. Слід також зазначити, що правоутворюючий інтерес – це

³ В цьому контексті ефективність правової норми розуміється нами як ефективність правового регулювання з огляду на те, що визначення ефективності, як результативності, норми може здійснюватись виключно на базі аналізу наслідків її дії. Останні ж проводяться у життя через механізм правового регулювання, що включає в себе також й правові відносини, правозастосування, правореалізацію.

не інтерес яких-небудь конкретних соціальних груп, а деяка загальна модель вираження і захисту різних інтересів, певна теоретична конструкція (і в цьому сенсі - теоретична абстракція), яка кожен раз повинна бути творчою знахідкою законодавця.

З огляду на викладене розуміння ефективності права (правового регулювання) у соціологічному сенсі (тобто соціальної ефективності), цілком обґрунтованою вважаємо пропозицію А. П. Закалюка щодо виділення кримінологічної ефективності закону як різновиду соціальної ефективності. Критеріями останньої при цьому слід визнати стимулювання дії антикриміногенних чинників, усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності, які діють у сфері, що регулюється законом, створення для них несприятливих умов [4, с. 192]. Це пояснюється тим, що найближчою соціальною метою будь-якої норми права як складової системи права, є утвердження правопорядку. Останній же апіорі передбачає прийнятні для конкретного суспільства показники злочинності і ефективну систему її запобігання.

Отже, кримінологічна ефективність нормативно-правового акта, як об'єктивованої форми норми права є критерієм її кримінологічної якості. Остання визначається з урахуванням можливості позитивно впливати засобами правового регулювання на виконання завдань системи протидії злочинності на всіх її рівнях та формах. У відповідності до цього, концептуальними параметрами кримінологічної неефективності нормативно-правового акту слід, на нашу думку, визнати: а) детермінування вчинення злочинів; б) блокування дії антикримінальних заходів.

Таким чином, під кримінологічною ефективністю правового регулювання можливо, на нашу думку, розуміти міру прямого чи опосередкованого впливу нормативно-правового акту через реалізацію або застосування його положень на кримінологічну ситуацію в бік зменшення кількості або інтенсивності дії криміногенних факторів та/або удосконалення роботи спеціалізованих суб'єктів, а також створення сприятливих умов для функціонування неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності з найменшими витратами людських, фінансових, часових та інших ресурсів.

Оцінка кримінологічної ефективності правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії злочинності ґрунтується, перш за все, на вихідних *спеціальних* цілях функціонування системи кримінально-превентивної діяльності, що здатні виходити за більш вузькі межі, які ставляться перед певним нормативно-правовим актом чи навіть їх комплексом. Такі цілі можуть диференціюватися за різними критеріями: рівнем охоплення запобіжним впливом, його сферою, напрямом, стадією, суб'єктами, природою застосовуваних заходів, галуззю правового регулювання тощо. Головне, що їх єднає – зниження ступеню криміналізації суспільства спеціально-кримінологічними засобами, які забезпечені відповідним правовим супроводженням.

Розглядаючи зазначену генеральну мету в контексті правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії злочинності, доцільно, на нашу думку, виділити дві підпорядковані їй цілі, що відображають *внутрішньо-системну* та *зовнішньо-системну* спрямованість регулюючого впливу, а саме: 1) мета оптимізації функціонування самої системи протидії злочинності, як з точки зору організації, так і конкретного змісту окремих її складових; 2) мета підвищення кримінально-превентивної результативності дії складових зазначеної системи. Звичайно, такий розподіл телеологічних основ відтворення у суспільстві антикримінального сегменту соціальної діяльності є вельми умовним, адже не може бути жодної внутрішньо-системної цілі, так чи інакше, не пов'язаної із завданнями досягнення певних зовнішніх по відношенню до цієї системи результатів. Однак в контексті українських реалій треба зробити певні зауваження.

Відомим є вислів Г. В. Ф. Гегеля: «Все дійсне є розумним, а все розумне – дійсне». На думку В. А. Уфимцева в сучасній трактовці принцип Г. В. Ф. Гегеля звучить так: «Все існуюче має максимальну вірогідність існування, все, що має максимальну вірогідність існування – обов'язково існує». Цей постулат має в теорії систем настільки ж фундаментальне значення, як і закон збереження енергії в класичній фізиці. У відповідності з наведеним принципом показник ефективності телеологічної системи (системи, що володіє іманентною ціллю), який визначає міру досягнення мети, не може мати іншого виразу, окрім показника, що відображає вірогідність існування системи. Ціль існування таких

систем полягає у досягненні максимальної вірогідності свого існування [5]. З викладеним міркуванням вченого є сенс погодитись, однак додати, що онтологічний вимір функціонування системи визначається не тільки і не стільки її іманентними, внутрішніми цілями, прагненнями до існування як такого, скільки зовнішніми по відношенню до неї орієнтирами й зв'язками. Система існує тому, що в ній є об'єктивна потреба. І в цьому розумінні вона є закономірною онтологічною одиницею. Проблема лише в тому, щоб визначити та, по можливості, – формалізувати зазначені діалектичні зв'язки системи (зокрема, системи протидії злочинності) і спрямовувати спеціально-кримінологічну діяльність на їх зміцнення, підвищення коефіцієнту корисної дії правового регулювання й інших факторів її розвитку.

Однак, як засвідчує практика функціонування вітчизняної системи протидії злочинності, її внутрішні цілі досить часто не просто не відповідають зовнішнім передумовам існування цієї системи як такої, а протиставляються їм. Сучасна система протидії злочинності намагається законсервувати власні рудиментарні складові. О. М. Бандурка та О. М. Литвинов в цьому аспекті слушно, на нашу думку, зауважують на значній присутності елементів штучного конструювання показників злочинності і власної «потрібності» в управлінській діяльності правоохоронними органами, на перетворення протидії злочинності у засіб соціальної люстрації [6, с. 85–87]. Протидія злочинності – зазначає Н. Крісті – давно вже стала індустрією і як кращий її зразок вона творчо перейняла усі закони функціонування виробництва та підкорила їх досягненню власних цілей [7, с. 13]. Вочевидь, такий стан справ не може задовольняти існуючі й зростаючі суспільні запити на зниження рівня кримінальних загроз. Нагальними є докорінні трансформації, в яких правове регулювання має стати наріжним каменем екстракції та подальшої елімінації неефективних форм організації, напрямів та методів кримінально-превентивної діяльності.

Грунтуючись на викладеному, визначимо у найбільш узагальненому вигляді уніфіковані⁴ критерії кримінологічної

⁴ Уніфікація критеріїв кримінологічної неефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності розуміється в контексті їх єдності щодо механізму правового регулювання в цілому без специфікації

неефективності правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії злочинності.

І. По відношенню до міри реалізації внутрішньо-системних цілей:

1) *ресурсна незабезпеченість реалізації спеціальних повноважень суб'єктів протидії злочинності.* Вказана проблема, що зачіпає, перш за все, можливості розкриття потенціалу правореалізації та правозастосування, як складових механізму правового регулювання, особливо актуалізується в умовах загострення кризових явищ в економіці, що є характерним (з ознаками хронічних явищ, рецесії) для вітчизняної економічної системи. У зв'язку з цим, одним з принципом правового регулювання, який неодмінно має бути дотриманий, є його реальність та фінансова обґрунтованість. В іншому разі матиме місце і порушення прав і свобод громадян через нездатність правоохоронних органів в повній мірі виконати покладені на них обов'язки, і службові зловживання, як реакція на протиріччя між правовими завданнями та легальними можливостями їх виконання;

2) *кадрова незабезпеченість можливості реалізації нормативно-правових приписів та дисфункція органів державної влади як суб'єктів правовідносин у сфері протидії злочинності.* Вказана криміногенна вада правового регулювання в свою чергу може бути двох типів: а) компетентісна дисфункція спеціальних суб'єктів; б) кількісна невідповідність складу суб'єктів тим завданням, які покладаються на них у сфері протидії злочинності згідно спеціального правового регулювання. Перший тип має місце в тому випадку, коли: по-перше, правове регулювання функціонування системи відомчої освіти МВС, прокуратури, СБУ та інших спеціалізованих суб'єктів виявляє риси неадаптивності й

до окремих складових (нормативно-правових актів, правовідносин, правозастосування та правореалізації). Такий підхід продиктований відсутністю потреби у відображенні механістичних особливостей криміногенно детермінуючого впливу правового регулювання означеного спрямування, які не вирізняються особливостями у порівнянні із загальними положеннями, викладеними щодо правового регулювання загальносоціального характеру. В той же час, наявність двох стратегічних, з точки зору соціального управління, внутрішньо-системних та зовнішньо-системних цілей, є достатнім, на нашу думку, телеологічним підґрунтям для виокремлення відповідних критеріїв неефективності.

не забезпечує підготовку кадрів на рівні актуалізованих вимог кримінологічної практики (застарілі навчальні плани, програми і т.п.); по-друге, практичні підрозділи демонструють функціональну ригідність, неоперативність у правовому регулюванні швидкозмінних умов криміногенної обстановки. Другий – проявляється у невірному визначенні та правовому закріпленні штатної структури й чисельності кількісного складу відповідних органів державної влади, на які покладені обов'язки щодо запобігання злочинам, їх припинення, розкриття, розслідування, що тягне за собою латентизацію злочинності на території обслуговування, службові перевантаження, зловживання з боку працівників;

3) *інформаційна незабезпеченість складових правового регулювання, яке виражається у:* а) покладенні в основу правового регулювання застарілої інформації про параметри криміногенної обстановки; б) об'єктивна неможливість формування того чи іншого інформаційного масиву (оперативного, профілактичного обліку, кримінологічних баз даних і т.п.) та користування ним на виконання правових приписів у сфері протидії злочинності;

4) *криміногенні недоліки правового регулювання відомчого та позавідомчого (в тому числі й громадського) контролю за діяльністю спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності.* Так, наприклад, такі інструменти неформального контролю за законністю в діяльності правоохоронних органів як «громадське розслідування» та «журналістське розслідування» у чинному законодавстві України не врегульоване, чим створюється криміногенна прогалина у праві, адже недоліки у правовому регулюванні цих видів контролю є суттєвим фактором латентизації злочинності серед персоналу спеціалізованих кримінально-превентивних суб'єктів, інших фактів недобросовісного виконання ними своїх службових обов'язків. Крім того, як зазначає С. М. Гусаров, існує проблема неповного надання інформації про результати службових перевірок за скаргами громадян (що також є причиною численних повторних звернень), незважаючи на те, що у відомчих нормативно-правових актах не раз вказувалося на необхідність спрощення процедури ознайомлення громадян із результатами службових перевірок за їхніми заявами та зверненнями щодо неправомірних дій працівників міліції [8].

В цьому вбачається один з прикладів криміногенності правореалізації як складової механізму правового регулювання;

5) *криміногенні недоліки правового регулювання відносин щодо координації та взаємодії різних спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності*, що має своїм наслідком дублювання повноважень, слабкий обмін оперативно-службовою інформацією. Крім іншого, даний критерій може проявлятися у відсутності належних програмних документів щодо профілактичної злочинів й інших правопорушень на певній території чи галузі, або ж суттєві недоліки у їх змісті, які унеможливають (формалізують) фактичну організацію кримінально-превентивної діяльності на засадах наукової обґрунтованості, прогностичності, плановості, оперативності, гнучкості, адаптивності, комплексності;

6) *корупціогенні положення нормативно-правових актів*, що регулюють права та обов'язки службових осіб спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, питання їх підпорядкованості, розподілу повноважень тощо. Їх спектр – досить широкий, а показники корупціогенності у загальному вигляді знайшли своє відображення у Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 року № 1380/5. До них, зокрема, віднесено нечітке визначення функцій, прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в тому числі наявність дискреційних повноважень, не обумовлених специфікою суспільних відносин, що регулюються нормативно-правовим актом, передбачається врегулювати проектом нормативно-правового акта, або відсутність юридичних засобів, що можуть забезпечити застосування дискреційних повноважень у обсязі і з метою, для якої ці повноваження надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); створення надмірних обтяжень для одержувачів адміністративних послуг; відсутність або нечіткість адміністративних процедур; неврегульованість процедури вирішення конфлікту інтересів, у разі можливості його виникнення; відсутність чи недоліки конкурсних (тендерних) процедур тощо [9]. Звичайно, перелік критеріїв корупціогенності правового регулювання не обмежується викладеними показниками та може варіювати в залежності від конкретної сфери суспільних відносин, повноважень їх суб'єктів тощо.

II. По відношенню до міри реалізації зовнішньо-системних цілей:

1) *криміногенні недоліки кримінально-правового регулювання:*

а) необґрунтована криміналізація чи декриміналізація діянь. В цьому контексті доречно зауважити, що кримінологія правотворчості в деякій мірі має спільну площину дослідження з філософією кримінального права, проте не тотожна останній. Специфіка філософії кримінального права полягає у пошуку метафізичного «верховного начала» кримінального права, зокрема у наданні відповіді, які ж діяння повинні бути караними, а які ні, у межах якої норми повинна функціонувати карна влада держави. Завдання ж кримінології правотворчості полягають не тільки і не стільки у визначенні суспільної небезпечності того чи іншого виду діяння, яке можливо визначити як злочин, скільки визначення відповідності наявного обсягу та форми кримінально-правової заборони існуючим характеристикам того чи іншого виду злочинності (рівня, структури, особливості детермінації, особи злочинця, соціальної оцінки тощо).

Вочевидь, надмірне обтяження соціальних практик кримінально-правовим регулюванням, впливом створює небезпеку штучного нарощування масиву злочинів, обмеження соціально конструктивних проявів особистості свободи. В цьому контексті не можна не згадати відому класифікацію злочинів, наданих класиком кримінологічної думки Ч. Беккарія у трактаті «Про злочини та покарання», яка зводиться до виділення так званих злочинів природних та поліцейських [10, с. 34]. Останні, на відміну від перших, які є неприхідними, так би мовити – вічними (вбивства, крадіжки, зґвалтування тощо), являються суть конструктами соціальної дійсності, що примножують кількість заборон у штучно створених сторонах буття людського. Їм властива відносна суспільна небезпечність, яка часто характеризується швидкоплинністю згідно тому, як швидко змінюється й саме *суспільне життя*.

Дещо інший кримінологічно значущий аспект цієї проблематики фіксується у випадку необґрунтованої декриміналізації, коли з'являються прогалини в праві, а ті суспільні відносини, які реально потребують кримінально-правового захисту, його позбавляються. Це може бути продуктом як непродуманої

кримінально-правової політики, так і цілком усвідомленого використання інструментів правотворчості у певних корпоративних цілях, в тому числі й з боку представників злочинних угруповань, які досить часто входять до депутатських корпусів тих чи інших рівнів, уряду та інших вищих, центральних й місцевих органів державної влади, муніципалітету. Зокрема, саме з останнім чинником вчені схильні пов'язувати декриміналізацію так званої товарної контрабанди у 2012 році. Так, Є. Л. Косяк цілком справедливо, на нашу думку, зауважує, що починаючи з 2012 року, динаміка контрабанди зазнає змін у бік номінального зниження рівня за рахунок декриміналізації окремих її видів (товарів у великих розмірах й стратегічно важливих сировинних матеріалів). Поряд з цим, цього не можна сказати про зниження реальної кількості вчинюваних фактів щодо переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів у великих розмірах, а також стратегічно важливих сировинних товарів, відносно яких є підстави вести мову не лише про прогнозоване збереження, а й про погіршення сформованих (у відповідності до даних офіційної статистичної звітності) негативних тенденцій. Останнє обумовлене переважно правовими та організаційно-управлінськими чинниками, суть яких полягає у блокуванні можливості провадження оперативно-розшукових заходів щодо виявлення фактів контрабанди означених предметів, адже підставою проведення таких заходів, у відповідності до змісту ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII є відомості про вчинення (чи готування) злочину [11, с. 174–175]. Таким чином, можна констатувати, що декриміналізації товарної контрабанди по суті усунула цілий блок правоохоронних органів від виявлення її фактів оперативно-розшуковими засобами, в результаті чого можна вести мову, вважаємо, про кількаразову латентизацію вказаного злочину зі всіма наслідками, що з цього випливають. Тож необґрунтована декриміналізації суспільно небезпечних діянь становить суттєвий фактор злочинності, а відповідні зміни в законодавстві – їх індикатором;

б) необґрунтована пеналізація чи депеналізація діянь. Цей аспект кримінально-правового регулювання криє в собі суттєві ризики криміногенного характеру, пов'язані з дисбалан-

сом цілей превенції та застосовуваними нормативно фіксованими пенальними засобами їх досягнення. В даному контексті, слід погодитись із Д. І. Перепелицею, який акцентує на невиправданому використанні у КК України відносно визначених чи альтернативних санкцій з визначенням покарання або лише у виді позбавлення волі на певний строк, або лише арешту чи їх комбінації, що унеможлиблює належну реалізацією судом принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. До таких норм, наприклад, належать ті, що закріплені у ч. 2 ст. 158-2, ч. 1 ст. 259, ч. 1 ст. 303 ч. 1 ст. 328, ч. 1 ст. 329, ч. 1 ст. 332 ч. 1 ст. 378 ст. 380, 395 КК України. Необґрунтованість закріплення в них безальтернативних позбавлення волі видів покарань зумовлена характером і ступенем суспільної небезпечності діянь, явною невідповідністю суворості санкції фактично заподіяній на навіть потенційно можливій шкоді, що трансформує їх із заходів примусу та інструмент репресії, легалізованого насильства. В той же час, існуюча надлишкова репресивність зумовлює оцінку цих видів покарань як справедливих, а їх застосування має зворотний ефект, сприяє подальшій криміналізації особи з нестійкими антисуспільними установками через процеси призонізації [12, с. 110–111]. Дійсно, проблема справедливості покарання – надскладна, що перебуває у зоні перетину філософських та правничих знань, є похідною від визначення соціальної справедливості як такої. Втім, сучасна кримінально-правова й кримінологічна доктрина володіє достатньо розробленим вченням про принципи й інші засади пеналізації, якими в низці випадків законодавець нехтує, не забезпечуючи, таким чином, індивідуалізованість, а через нього – й справедливості покарання. Надмірне застосування позбавлення волі спричиняє ескалацію ефектів призонізації, які традиційно в кримінологічній науці розглядаються як потужні детермінанти професійної, організованої, рецидивної, пенітенціарної злочинності.

Інший бік вказаної проблеми візуалізується крізь призму аналізу кримінологічного забезпечення судової діяльності. Мова йде про практичну відсутність обґрунтованих кримінологічних методик обрання конкретного виду й міри покарання, розробка і впровадження в життя яких, в свою чергу, залежить від оперативності вирішення питання щодо інституціоналізації служби пробації, що забезпечуватиме суд належною та повною інфор-

мацією про особистість підсудного. Таким чином, як можна пересвідчитись, необґрунтована пеналізація чи депеналізація як правовий фактор злочинності, має комплексний характер, а блокування вказаних явищ – задача багатопланова. Проте окрема її частина може бути вирішення за допомогою кримінологічної експертизи й моніторингу кримінально-правового регулювання;

в) недоліки норм права, що регламентують умови і підстави умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким, а також звільнення від відбування покарання на підставі закону України про амністію. Йдеться – зазначає Д. І. Перепелиця – про використання оціночних та погано визначених категорій, які з одного боку ускладнюють можливість застосування вказаних інструментів депризонізації, а в інших – відкривають можливість для необґрунтованого звільнення фактично суспільно небезпечних осіб, сприяють поширенню корупції в кримінально-виконавчих установах та судових органах [12, с. 112]. Визнаючи в цілому справедливість висловленої вченим думки, зауважимо, що в даному випадку, як і в попередній групі критеріїв кримінологічної неефективності, доречно вести мову не тільки і не стільки про недоліки самих лише правових норм, скільки про практику їх застосування. Таким чином, спектр криміногенних аспектів правового регулювання не обмежується виключно позитивно-правовим ядром, а поширюється й на решту динамічних складових механізму правового регулювання – правовідносини, правозастосування та правореалізацію.

Також варто наголосити й на тому, що необґрунтовано м'яке покарання сприяє поширенню фактів ухилення від його відбування, які, в свою чергу, породжують інтенсифікацію кримінальної активності за схемою самодетермінації злочинності, падіння авторитету суду, поширення фактів невиконання судових рішень і т. Д. Тому питання депеналізації мають супроводжуватись на менш суттєвим кримінологічним забезпеченням, аніж пеналізації, а їх недоліки мають розглядатися як критерії кримінологічної неефективності правового регулювання;

д) формально-логічні, техніко-юридичні, доктринальні порушення, помилки у конструюванні складів злочинів в диспо-

зиціях статей Особливої частини КК України. Вказані критерії кримінологічної неефективності зазвичай пов'язуються з такими конструктивними недоліками юридичних складів, які формують або ж криміногенну прогалину, або ж ускладнюють застосування відповідної кримінально-правової норми на стадіях досудового розслідування й судового розгляду через труднощі чи-то у кваліфікації, чи-то в організаційних можливостях документувати відповідні ознаки складу злочину, іншим чином їх встановлювати й доказувати вину особи. Власне кажучи, останній аспект є прямим порушенням принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, одним з яких, як відомо, є здійсненість кримінального переслідування. Тому порушення вказаного типу є суттєвими криміногенними факторами та, водночас, індикаторами кримінологічної неефективності кримінально-правового регулювання;

2) криміногенні недоліки кримінального процесуального регулювання:

а) відсутність чи недоліки у закріпленні кореспондуючого обов'язку суб'єктивному праву суб'єкта кримінального провадження;

б) блокування можливостей оперативного реагування на факти вчиненого злочину, чи злочину, який готується або вчиняється через встановлення надмірних процедурних (зокрема, дозвільних) обтяжень тощо;

в) недоліки у забезпеченні підозрюваному, обвинуваченому, підсудному реальної можливості реалізації права на захист у всіх його проявах;

г) недоліки у забезпеченні учасникам кримінального провадження реальних можливостей реалізувати передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 № 3782-XII заходи безпеки, що може потягнути за собою активізацію протидії розслідуванню, в тому числі й шляхом вчинення нових злочинів;

3) криміногенні недоліки правового регулювання кримінально-виконавчих відносин:

а) невідповідність умов відбування покарання у виді позбавлення волі, арешту його цілям. Мова йде про поширені у вітчизняній пенітенціарній системі проблеми забезпечення на-

лежних побутових, трудових, освітніх, медико-соціальних умов відбування засудженими покарання, зокрема, тих, які пов'язані з ізоляцією особи від суспільства. Їх розробці присвячена достатньо значна кількість праць під авторством І. Г. Богатирьова, О. Г. Колба, С. Ю. Лукашевича, Д. І. Перепелиці, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова та низки інших вчених. Вказаний критерій кримінологічної неефективності правового регулювання є комплексним та може відображати вади практично у кожному компоненті його механізму;

б) невідповідність змістовного компоненту виконання покарання його цілям. Це стосується, перш за все, програм ресоціалізації засуджених та їх практичної реалізації. Спектр проблемних аспектів виконання і відбування покарання цього напрямку досить широкий: від незадовільної правової регламентації та організації вивчення особистості засудженого, в тому числі й під час його перебування у дільниці карантину, діагностики і розподілу, вад у дисциплінарній практиці, аж до психологічного супроводження засуджених, забезпечення їх належними можливостями особистісного розвитку (освітнього, духовного, творчого, трудового тощо).

Цікавими в зазначеному ракурсі видаються результати проведеного Д. І. Переплицею опитування 470 працівників виправних колоній середнього та максимального рівня безпеки, які виявили, що найбільш поширеним видом стягнення, яке застосовується до засуджених, залишається поміщення в дисциплінарний ізолятор (близько 60 % всіх випадків застосування стягнень). Це, на думку вченого, свідчить про недостатньо важений підхід до забезпечення індивідуалізованості стягнення й надмірну репресивність, що становить додатковий призонізаційний фактор через посилення стресогенних чинників ізоляції, фізичного виснаження, психологічної напруженості [12, с. 119]. На неефективності вказаного заходу стягнення, що застосовується до засуджених акцентує увагу й Ю. М. Антонян, згідно результатів вибіркового дослідження якого 56 % осіб, які поміщалися до дисциплінарного ізолятору віднесли до цього байдуже, 14 % – бравували цим стягненням, як деякою високою відзнакою, але, щоправда, стільки ж розкаювалися і переживали почуття провини [13, с. 388]. При цьому однією з основних умов такого стану справ виявляється незадовільне правове регулю-

вання відносин у сфері застосування дисциплінарних стягнень до засуджених, яке, як видається, характеризується суттєвим криміногенним потенціалом. І подібні приклади можливо навести практично щодо кожного аспекту унормування процесу виконання й відбування покарань;

в) зумовлені правовими факторами недоліки виконання покарань не пов'язаних з позбавленням волі, а також у забезпеченні належної соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі;

4) інші криміногенні положення норм права, правовідносин, правореалізації, правозастосування у сфері діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, які відображають вади у змістовному компоненті кримінально-превентивної діяльності. В зазначеному аспекті важливо встановити:

- на скільки правова база (конкретний нормативно-правовий акт) відповідає: **a)** задачам діяльності конкретного суб'єкта протидії злочинності; **b)** рівню його матеріально-технічного, кадрового забезпечення (визначається можливість реалізації нормативно-правових положень щодо конкретного суб'єкта); **c)** наявним та актуальним науковим розробкам конкретних форм та методів кримінально-запобіжної діяльності відповідного суб'єкта; **d)** кримінологічної обстановки в цілому чи за конкретним видом злочинності;

- на скільки положення програмних документів відповідають: **a)** нагальним та перспективним потребам реагування на зміни у кримінологічній обстановці; **b)** прогнозованим змінами у соціально-економічних, правових умовах існування суспільства в цілому та в конкретних сферах, зокрема (в обов'язковому порядку детальному дослідженню мають бути піддані наявні прогностичні розробки відповідного профілю; доцільним видається специфікація до потреб кримінології відомого в соціологічній та прогностичній науці методу узагальненого сценарію); **c)** вимогам реальності, реалізованості та наукової обґрунтованості. Відповідно, виявлення дисонансу між вказаними параметрами зовнішнього вектору управлінської діяльності суб'єктів протидії злочинності складатиме індикативну основу для оцінки кримінологічної ефективності правового регулювання в цілому чи окремих його складових.

Неважко помітити, що окремі із запропонованих вище

критеріїв кримінологічної ефективності (неефективності) правового регулювання перекликаються з умовами ефективності. Мова, зокрема, йде про проблеми неналежного ресурсного, кадрового та іншого забезпечення можливостей виконання положень нормативно-правових актів. Втім, така ситуація видається цілком закономірною, адже об'єктивно вказані передумови можуть бути відображені і зафіксовані виключно у нормативно-правовому акті, положення якого і мають співвідноситись з відповідним соціальним контекстом. Саме у норми права закладається базовий феноменологічний конструкт, який, аналізуючись крізь призму правової практики (тобто правореалізації, правозастосування, правовідносин), виявляє генеалогічні риси, що дозволяють ідентифікувати правове регулювання в цілому як детермінуючий злочинність фактор. В цьому контексті критерії кримінологічної ефективності нормативно-правового акту виступають одночасно умовами ефективності правового регулювання загалом.

Таким чином, кримінологічна ефективність правового регулювання у сфері протидії злочинності є поняттям комплексним, а його критерії залежать як від телеологічних засад, так і від наукової обґрунтованості окремих складових його механізму з огляду на доктринальні вимоги відповідної галузі права, засади організації функціонування системи протидії злочинності, а також реально існуючі запити у забезпеченні криміногенної безпеки. При цьому, конкретизація вказаних критеріїв досягається за рахунок виявлення показників кримінологічної неефективності. Їх наявність дозволяє встановити вади у кримінологічній, кримінально-виконавчій, кримінально-правовій політиці держави, з'ясувати їх глибинні причини. В цьому сенсі показники неефективності правового регулювання виконують сигнальну функцію, дають підстави для організації подальшої аналітичної роботи з метою виявлення як стратегічних прорахунків політичного характеру, так і тактичних недоліків в організації кримінально-превентивних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кудрявцев В. Н. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко, В. В. Глазырин. – М. :

ВНИИСЗ, 1980. – 176 с.

2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х. – Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 361 с.

3. Лапаева В. В. Эффективность закона и методы её изучения / В. В. Лапаева // Эффективность закона : методология и конкретные исследования. – М. : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, 1997. – С. 28–43.

4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 3 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 317 с.

5. Уфимцев В. А. Цель существования общественной системы / В. А. Уфимцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://econic.chat.ru/toext/tele.htm>.

6. Бандурка О. М. Парадокси протидії злочинності / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічно і асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 83–90.

7. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд к ГУЛАГу западного образца / Н. Кристи / Пер. с англ. А. В. Петровой. – М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – 224 с.

8. Гусаров С. М. Діяльність органів внутрішніх справ України із забезпечення прав і свобод людини та громадянина / С. М. Гусаров // Віче. – 2013. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.viche.info/journal/3525/>.

9. Методология проведения антикоррупционной экспертизы : Наказ Министерства юстиции Украины від 23 червня 2010 року № 1380/5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>.

10. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : Инфра-М, 2004. – 184 с.

11. Косяк Є. Л. Нормативно-правова детермінація контрабанди в Україні : характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Євген Леонідович Косяк ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – 221 с.

12. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації : характеристика та протидія : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дмитро Іванович Перепелиця ; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. – 214 с.

13. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 174 с.

Статья посвящена исследованию политико-криминологических аспектов эффективности правового регулирования в сфере противодействия преступности. На основании анализа существующих подходов к определению эффективности правового регулирования в общей теории права предлагается авторское понимание содержания криминологической его эффектив-

ности. Эффективность правового регулирования в сфере противодействия преступности предложено анализировать в двух направлениях: внутренне системном и внешне системном. В каждом из них выделяются и обосновываются критерии криминологической неэффективности в контексте политического управления.

Ключевые слова: правовое регулирование, эффективность правового регулирования, детерминация преступности, противодействие преступности, критерии криминологической эффективности, политическое управление.

The article is devoted to politic-criminological aspects of the legal regulation in the sphere of combating crime effectiveness. Based on the analysis of existing approaches to determining the effectiveness of legal regulation in the general law theory has offers original content criminological understanding its effectiveness. The effectiveness of legal regulation in the sphere of combating crime has prompted analyzing in two ways: internal system and external system. In each of them stand out and justified criteria criminological inefficiency in the context of political control.

Keywords: legal regulation, the effectiveness of legal regulation, determination of crime, combating crime, criteria of criminological efficiency, political governance.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014
